વિભાગ - ૧

શ્રી સમયસારજી ગાથા - ૯૨
વિડીયો પ્રવચન નં. ૧૬, સળંગ પ્રવચન નં. ૧
તા. ૭-૯-૮૭
પ્રવચન સ્થળ :- દિગંબર જિન મંદિર - રાજકોટ

શ્રી સમયસાર પરમાગમ શાસ્ત્ર છે. એનો કર્તા-કર્મ અધિકાર ગાથા-૯૨.

અજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કેમ થાય છે અને અજ્ઞાનનો નાશ થઈને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કેમ થાય છે. એ રહસ્યવાળી ગાથાઓ ૯૨ અને ૯૩ છે. પહેલી ૯૨ ગાથા.

परमप्पाणं कुव्वं अप्पाणं पि य परं करिंतो सो ।
अण्णाणमओ जीवो कम्माणं कारगो होदि ॥ ९२ ॥

પરને કરે નિજરૂપ ને નિજ આત્મને પણ પર કરે,
અજ્ઞાનમય એ જીવ એવો કર્મનો કારક બને. ૯૨.

હવે અજ્ઞાનથી જ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે એમ તાત્પર્ય છે.

ગાથાનો અર્થ :- જે કોઈ જીવ પરને કે પરભાવને, પરદ્રવ્યને પોતાનું કરે છે. પરભાવ અને પરદ્રવ્ય પોતાના છે એમ જાણે છે ને માને છે અને પોતાને પણ પર કરે છે એટલે પરપણે પોતાને જાણે, માને અને સ્વને પણ પરપણે જાણે, માને તે અજ્ઞાનમય જીવ કર્મોનો કર્તા થાય છે.

કુંદકુંદઆચાર્ય ભગવાન એમ ફરમાવે છે કે જે કોઈ આત્મા પરને પોતારૂપ માને જાણે અને સ્વને પરરૂપે જાણે માને એવો અજ્ઞાની પ્રાણી કર્મોનો કર્તા થાય છે. કર્મોનો એટલે ભાવકર્મનો કર્તા થાય છે.

દ્રવ્યકર્મ અને નોકર્મ તો આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે. એનું કરવું તો આત્માના ત્રિકાળ સ્વભાવમાં પણ નથી ને પર્યાય સ્વભાવમાં પણ નથી. તેના પર્યાય સ્વભાવમાં હોય તો એટલું જ છે કે અજ્ઞાનભાવ છે ત્યાં સુધી તે ભાવકર્મનો કર્તા થાય છે, તેમ કુંદકુંદભગવાને કહ્યું. ટીકાકાર કહેશે કે કર્તા પ્રતિભાસે છે. એ બે વચ્ચેનો શું તફાવત છે, એ ખાસ સમજવા જેવો છે. કુંદકુંદઆચાર્ય ભગવાન તીર્થંકરના સ્થાને છે અને એની ટીકા કરનાર અમૃતચંદ્ર આચાર્ય ભગવાન તે ગણધરના સ્થાન ઉપર છે.

એમાં કુંદકુંદઆચાર્ય ભગવાન કહે છે કે જે કોઈ જીવ પરને પોતાનું જાણે, માને તેને

મિથ્યાત્વ- રૂપ ભાવ અથવા અજ્ઞાનરૂપ ભાવ પ્રગટ થાય છે, જે જીવ એ ભાવો, ભાવકર્મ કે રાગનો કર્તા થાય છે. હવે રાગનો કર્તા થાય છે એમ લખ્યું એની ટીકા, પછી ટીકા ને એમાં (ગાથામાં) શું માર્મિક તફાવત છે એનો આપણે વિચાર કરશું. વિચારવા જેવી આ ખાસ વાત છે.

ટીકા :- અજ્ઞાનથી આ આત્મા પરનો અને પોતાનો, સ્વ ને પર બેય જુદા છે. એકબીજાને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. છતાં પોતાના અજ્ઞાનથી કર્મના પરિણામ અને નોકર્મના પરિણામને પોતાના જાણે-માને તો તેને અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને અજ્ઞાનથી એ ભાવકર્મ પ્રગટ થાય છે.

પરનો અને પોતાનો પરસ્પર વિશેષ, કર્મ અને નોકર્મ, કર્મના પરિણામ ને નોકર્મના પરિણામ એ આત્માથી અત્યંત સર્વથા ભિન્ન છે, છતાં પણ કર્મના પરિણામને અને નોકર્મના પરિણામને પોતાના જાણે, માને તો એને ભગવાન અજ્ઞાન કહે છે. અને અજ્ઞાનથી એ ભાવકર્મનો કર્તા થાય છે એમ અન્વયાર્થમાં કહ્યું.

ટીકાકાર કહે છે કે બેયનો તફાવત જુદાઈ જાણતો નથી. આત્મા ને આસ્ત્રવની જુદાઈ જાણતો નથી એવો પાઠ નથી. ખ્યાલ રાખજો જરા, સૂક્ષ્મ વાત છે.

એક તો જીવ છે અને બીજો અજીવ છે. અજીવના બે ભેદ. એક નોકર્મ અને એક કર્મ, પુદ્ગલના જ બે ભેદ છે. બેય પ્યોર પુદ્ગલની જ જાતિ છે અને એક આત્માની ચૈતન્ય જાતિ છે. એ બેય જાત જુદી છે. એ બેય જુદા હોવા છતાં બે નો તફાવત, જુદાઈ એની દૃષ્ટિમાં ખ્યાલમાં આવતી નથી એટલે કર્મના પરિણામ ને નોકર્મના પરિણામને પોતાના જાણે છે, તેથી તે અજ્ઞાની બને છે. અજ્ઞાની બને છે ત્યારે તે ભાવકર્મનો કર્તા થાય છે એમ મૂળમાં કહ્યું.

ટીકાકાર કહે છે કે ત્યારે પરને પોતારૂપ કરતો પોતાને પર કરતો પોતે અજ્ઞાનમય થયો થકો કર્મોનો એટલે ભાવકર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે. ઓમાં કહ્યું કે રાગનો કર્તા થાય છે. ટીકાકાર કહે છે કે હું કર્તા છું એમ એને પ્રતિભાસ થાય છે. બેમાં ફેર છે, સમજવા જેવો ફેર છે. બેય કથન યથાર્થ છે. બેય કથન યથાર્થ છે. બેય આચાર્યના કથન છે.

કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન તો સાક્ષાત્ સદેહે સીમંધર ભગવાન પાસે પધાર્યા'તા. મહાવિદેહ ક્ષેત્રની યાત્રા કરવા ગયા'તા. ત્યાં આઠ દિવસ રહ્યા'તા અને અહીં આવીને શાસ્ત્રની રચના કરી છે, પણ અમૃતચંદ્રાચાર્ય ભગવાન સદેહે ગયા'તા એવો ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી. પણ આ ભવ પહેલા એ પુરુષ પણ મહાવિદેહક્ષેત્રમાંથી આવેલા લાગે છે. કે જે કુંદકુંદભગવાનની વાણીનું હૃદય ખોલીને બતાવે છે, કે કુંદકુંદ ભગવાન આમ કહેવા માગે છે. ત્યારે કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાન કહે છે કે અજ્ઞાનીજીવ ભાવકર્મનો કર્તા થાય છે અને

ટીકાકાર કહે છે કે ભાવકર્મોનો કર્તા છું, એમ એને પ્રતિભાસે છે. એકમાં વિશેષની મુખ્યતાએ કહ્યું. અજ્ઞાનીનો આત્મા પણ રાગનો કર્તા સામાન્ય અપેક્ષાએ થઈ શકતો નથી. વિશેષ અપેક્ષાએ કર્તા થાય છે. જો સામાન્ય અપેક્ષાએ કર્તા થતો હોય તો રાગનું અકર્તાપણું કદી પણ પ્રગટ થઈ શકે નહીં. પર્યાયમાં કર્તાપણું એને ભાસે છે, રાગનો હું કર્તા છું એમ પર્યાય દૃષ્ટિવાળાને એ વિશેષ અપેક્ષાએ કર્તા થાય છે, એમ કહ્યું.

આચાર્ય ભગવાન ટીકાકાર કહે છે કે ઓમાં સામાન્ય પડખું ગર્ભિત હતું. સામાન્ય અપેક્ષાએ કર્તા થાય છે એમ કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાનને કહેવું જ નથી. કોઈ જ્ઞાનીને કહેવું નથી. પણ કોઈને એમ થાય કે આત્મા કર્તા થાય છે તો સામાન્ય સ્વભાવ ભગવાન આત્મા રાગને કરે છે. તો એક પ્રશ્ન મને થાય છે કે ભગવાન આત્મા રાગને શા માટે કરે ? એને રાગને કરવાની જરૂર શું પડી, કે રાગને કરે ? માટે ભગવાન આત્મા તો રાગનો કર્તા કોઈપણ (સમયે થતો નથી). એક સમયે (પણ રાગને) કરતો નથી. કરી શકતો જ નથી. ચેતન જડને ન કરે પણ એ સામાન્ય પડખું જે અકર્તાનું છે, જ્ઞાયકનું-જ્ઞાતાનું પડખું છે એને જ એમ માની બેસે છે કે આત્મા રાગનો કર્તા છે એટલે અજ્ઞાન ઊભું થયું એટલે અજ્ઞાનભાવે તે આત્મા વિશેષ અપેક્ષાએ રાગનો કર્તા થાય છે પણ અકર્તાપણું કાયમ છે.

અહીંયા ટીકાકાર કહે છે કર્મોનો, ભાવકર્મનો કર્તા પ્રતિભાસે છે. અજ્ઞાની જીવને એમ ભાસે છે કે રાગને હું કરું છું. રાગને હું કરું છું એમ ભાસે છે. છે જાણનાર, રાગનો કરનાર નથી. પણ દૃષ્ટિ જ્ઞાયક ઉપર નથી. દૃષ્ટિ અકારક ઉપર નથી. જ્ઞાયક ઉપર નથી એની દૃષ્ટિ પર્યાય ઉપર પડી છે એટલે એને એમ થાય છે કે આ રાગને મેં કર્યો ને હું કરું છું. કરે છે પરિણામ, માને છે કે હું કરું છું. એ પર્યાયદૃષ્ટિ થઈ ગયો. ત્યારે ટીકાકારે અકર્તાને આગળ રાખીને કર્તા પ્રતિભાસે છે એમ કહ્યું. કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાને અકર્તાને ગૌણ કરીને કર્તા થાય છે એમ કહ્યું. ટીકાકારે અકર્તાને આગળ રાખ્યો એટલે કર્તા પ્રતિભાસે છે. એ શબ્દો ઉપરથી વિચાર આવે આત્માર્થી જીવને કે આ શું ? કર્તા થાય છે કે કર્તા પ્રતિભાસે છે ?

જેમ કે, આ લાકડી છે, અજ્ઞાની કહે હું આનો કર્તા છું. કોઈ કહે ભાઈ કર્તા તું નથી તને કર્તાપણું પ્રતિભાસ્યું છે. કર્તા તું થઈ શકતો નથી. સમજાય છે ? આ નોકર્મ છે. નોકર્મના પરિણામને આત્મા કરી શકતો નથી. છતાં હું કરનાર છું એમ એને પ્રતિભાસે છે એ એનું અજ્ઞાન છે. ત્યારે વિશેષ અપેક્ષાએ એની કર્તાબુદ્ધિ થઈ છે એટલે અજ્ઞાની કહેવામાં આવે છે.

અહીંયા કહે છે કે અંદરની વાત હવે આવશે જરા, કે આત્મા છે તો અકર્તા-જ્ઞાતા, જ્ઞાયક હોવા છતાં પણ દૃષ્ટિ અકર્તા ઉપર આવતી નથી અને પરિણામ ઉપર દૃષ્ટિ પડી છે

તેથી જાણે હું આને રાગને કરું છું, એમ એને પ્રતિભાસે છે. પ્રતિભાસે છે એટલે એમ ભાસે છે. ભાસે છે એટલે એમ લાગે છે, ઈ લાગે છે એ એનું અજ્ઞાન છે.

એ વાત ટૂંકાણમાં કરી કે જ્યાં સુધી ભેદજ્ઞાનનો અભાવ છે, ત્યાં સુધી અજ્ઞાની આત્મા વિશેષ અપેક્ષાએ રાગનો કર્તા થાય છે એ સો ટકા સાચી (વાત) છે. એ વાત જૂઠી નથી. પણ સામાન્ય અપેક્ષાએ એ જ સમયે અકર્તા છે એ વાતેય સો ટકા સાચી છે. વિશેષ અપેક્ષાએ કર્તા થાય છે, ત્યારે સામાન્ય અપેક્ષાએ કર્તા થઈ જાય તો કોઈ કાળે અકર્તાપણું પ્રગટ થઈ શકે નહીં. આ સામાન્ય ને વિશેષ બે પડખા. બે પડખાવાળો એક પદાર્થ છે. સામાન્ય ને વિશેષ. ભાઈ ! ૯૨ નંબરની ગાથા કર્તા-કર્મની છે, તેમાં એક મહત્ત્વની વાત છે. હમણાં જ બતાવ્યું, ફરીથી બતાવું બધાએ ધ્યાન રાખવા જેવી ચીજ છે.

કુંદકુંદઆચાર્ય ભગવાન એમ ફરમાવે છે કે જ્યાં સુધી પરને પોતાનું માને છે ત્યાં સુધી અજ્ઞાની એની દશામાં ઉત્પન્ન થતાં પર આશ્રિત મિથ્યાત્વ આદિ ભાવો, રાગાદિ ભાવો એનો કર્તા થાય છે. એવો પાઠ છે મૂળમાં. **'कर्मणां कारक भवति'** કર્મનો કારક બને, ગુજરાતીમાં. એના અર્થમાં કહ્યું, કર્મોનો કર્તા થાય છે. કર્મ એટલે દ્રવ્યકર્મ નહીં. દ્રવ્યકર્મ ને નોકર્મનો કર્તા તો અજ્ઞાનભાવે થતો નથી. અજ્ઞાનભાવે એક સમય પૂરતો વિશેષ અપેક્ષાએ એ આત્મા કર્તા થાય છે. એ સો ટકા સાચી વાત છે. પણ એટલી જ વાત સો ટકા સાચી છે કે સામાન્ય અપેક્ષાએ કર્તા થતો નથી. બીજા પડખાને ભૂલી ગયો. પહેલા પડખાને યાદ કરીને આત્મા કર્તા બન્યો. આહાહા ! વિશેષ અપેક્ષાએ કર્તા થાય છે. પણ સામાન્ય અપેક્ષાએ આત્મા એ જ સમયે એનો કારક પણ નથી ને કારણ પણ નથી.

પવિત્ર પરમાત્મા ! આહા ! પવિત્ર પરમાત્મા, અપવિત્ર એવા રાગ એનો કર્તાય થતો નથી અને તેનું કારણ પણ એમાં નથી. આહાહાહા ! એટલું સુરક્ષિત સામાન્ય પડખું રહી જાય છે. જો સામાન્ય પડખામાં અકર્તાનો અભાવ થઈને એ કર્તા બની જાય ભગવાન રાગનો, તો વિશેષ અપેક્ષાએ કોઈને અકર્તાપણું પ્રગટ થઈ શકે નહીં. સામાન્ય ને વિશેષનો ખીચડો કર્યો છે. પ્રમાણથી એક સત્તા પણ નયથી બે સત્તા. પ્રમાણ સુધી આવીને ખીચડો કર્યો-પ્રમાણને ઓળંગીને આ, ''પ્રમાણની બહાર જાવું નહીં ને પ્રમાણમાં અટકવું નહીં.'' પ્રમાણમાં અટકે તે નય સુધી પહોંચતો નથી. ભેદજ્ઞાન થતું નથી અને વ્યવહારનો નિષેધ એને આવી શકતો નથી. નિશ્ચયનો પક્ષ આવતો નથી એટલે પક્ષાતિક્રાંત થવાનો અવકાશ પણ એને રહેતો નથી.

જ્યારે પાણી પર્યાયે મલિન છે ત્યારે મલિનતા પર્યાયમાં થઈ છે. એ સો ટકા સાચી વાત પણ એટલી જ સો ટકા સાચી વાત છે કે પાણી સામાન્ય અપેક્ષાએ નિર્મળ, નિર્મળ ને

નિર્મળ. સો ટકા કે કાંઈ પચાસ, પચાસ ટકા? પર્યાયમાં મલિનતા ભલે હો, તો પણ પાણી પોતાના પારિણામિક સ્વભાવને છોડતું નથી.

એમ ભગવાન આત્માને ભૂલેલો આત્મા અજ્ઞાનદશામાં ભલે રાગનું કર્તાપણું સ્વીકારે ને અજ્ઞાની બની જાય. તોપણ એ વિશેષ અપેક્ષાએ કર્તા થયો છે. એનું જે સામાન્ય પડખું છે એ તો શુદ્ધ, પરિપૂર્ણ, પારિણામિકભાવ કદી પણ રાગનો કર્તા બનતો નથી. ઉદયભાવમાં કર્તાપણું ભલે આવ્યું. ઉદયભાવમાં મલિનતા ભલે હોય, ઔદયિકભાવ- એમાં મલિનતા ભલે હો પણ એ મલિનતાનો પ્રવેશ પરમાત્મ સ્વભાવમાં બિલકુલ કદી ત્રણ કાળમાં થઈ શકતો નથી. તે હું છું, તે હું છું.

અહીંયા સામાન્ય શુદ્ધમ, વિશેષ અશુદ્ધમ, આહાહા! એની બધી પર્યાયોની મધ્યમાં એક અનુપમરૂપ સામાન્ય તત્ત્વ બિરાજમાન છે તે અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ સામાન્ય ઉપર જતી નથી. વિશેષમાં એ અટકેલો છે. વિશેષને ગૌણ કરીને સામાન્યને દેખે તો એને સમ્યગ્દર્શન થાય, થાય ને થાય. એ કોલ કરાર છે, સંતોએ કોલ કરાર કરીને વાત કરી છે.

કહે છે કે એ કર્તા પ્રતિભાસે છે, માર્મિક વાત મૂકી અમૃતચંદ્રાચાર્યે. ગુરુ કહે છે કર્તા થાય છે અને ગણધર ભગવાન કહે છે કે કર્તા પ્રતિભાસે છે. એ કર્તા થતો નથી. અકર્તાપણાનું પડખું કાયમ રાખ્યું. ભાઈ! મૂળમાં અને ટીકામાં આટલો તફાવત. જોઈ લેજો કર્તા થાય છે એમ ઓમાં લખ્યું. આમાં લખે છે કર્તા પ્રતિભાસે છે એટલે ખરેખર તો કર્તા થતો નથી. આહાહા! ખરેખર જો એક સમય પૂરતો પણ આત્મા મિથ્યાત્વનો કર્તા થઈ જાય, થઈ ગયો હોય તો કોઈ પણ જીવને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થવાનો અવકાશ રહી શકતો નથી. ભલે વિશેષમાં ભૂલ કરી. તને ક્ષમ્ય છે. અત્યાર સુધી વિશેષ ઉપર લક્ષ રાખીને નિમિત્ત ઉપર લક્ષ રાખીને ભલે તું ભૂલ કરી રહ્યો છો. પણ તારે પાછું ફરવું પડશે. એક વખત સામાન્યને નિહાળી લે. તો વિશેષ પણ સહજ શુદ્ધતારૂપે પરિણમે જશે. આહાહાહા!

વિશેષની અશુદ્ધતાનો અભાવ કરવાની રીત સામાન્યનું અવલંબન છે. બીજો કોઈ ઉપાય નથી. લાખ ઉપાય બીજા કરે. આહાહા! કર્મોનો કર્તા પ્રતિભાસે છે. અજ્ઞાનીને એમ ભાસે છે કે રાગને હું કરું છું. એ એનો પ્રતિભાસ અજ્ઞાન છે. એને ભાસે છે એ એનું અજ્ઞાન છે. ખરેખર એ કર્તા થઈ ગયો હોત તો અજ્ઞાન ન કહેવાત. શું કહ્યું? તેને ભાસે છે કે હું રાગનો કર્તા છું અને એ વાત એને ભાસે છે એ વાત સાચી હોત અજ્ઞાનીની, તો અજ્ઞાની ન કહેવાત, તો તો જ્ઞાની કહેવાત, પણ એનો પ્રતિભાસ અજ્ઞાન છે. મિથ્યા પ્રતિભાસ છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિને પદાર્થના પ્રતિભાસમાં તફાવત છે. પંચાધ્યાયી કર્તાએ આ વાત કરી છે. આહાહા! પદાર્થના પ્રતિભાસમાં તફાવત છે. એક સામાન્યને જોઈને

કહે છે કે આત્મા રાગનો કર્તા નથી. એ સાધકની અવસ્થામાં રાગ છે, એ વખતે સાધક કહે છે સામાન્ય ઉપર નજર રાખીને કે આત્મા રાગનો કર્તા નથી. એક અજ્ઞાની સામાન્યને છોડીને કેવળ વિશેષ ઉપર લક્ષ રાખતો, ઈ એમ કહે છે કે આત્મા જ રાગને કરે છે. એના ઉપર જોર એટલું આપે છે કે એની બુદ્ધિ બિડાઈ જાય છે. આહાહા ! હળવેકથી કહે, હળવેકથી કહેવું હોય તો કહે, કે જ્યાં સુધી આત્માનું ભાન નથી ત્યાં સુધી વિશેષ અપેક્ષાએ અજ્ઞાનીનો આત્મા રાગનો કર્તા થાય છે પણ એ વખતે સાથે બોલી જજે કે વિશેષ અપેક્ષાએ કર્તા થાય છે, તે સમયે ભગવાન આત્મા અકર્તા રહેલો છે. આહા ! વિશેષનું જ્ઞાન કરાવી અને સામાન્યનું અવલંબન લેવરાવી લે. આહાહા !

વિશેષ અપેક્ષાએ ભલે કર્તા થયો, પર્યાય અપેક્ષાએ, પણ સામાન્ય અપેક્ષાએ ચિદાનંદ ભગવાન આત્મા, તે રાગમાં આવતો નથી તો રાગને કેમ કરે ? 'તદ્રૂપો ન ભવતિ' ભગવાન આત્મા રાગરૂપે થતો નથી-માટે રાગનો કર્તા પણ નથી અને કારણ પણ નથી. કર્તા અને કારણ બે શબ્દ છે એમાં મહત્ત્વ છે. કર્તામાં ઉપાદાન કર્તા નથી એમ કહેવા માગે છે અને કારણમાં નિમિત્ત કર્તા નથી એમ કહેવા માગે છે. આ એક વિદ્વાનને ઘણાં વર્ષ પહેલાં પ્રશ્ન પૂછ્યો'તો સોનગઢમાં, કે કર્તા ને કારણ એમ બે શબ્દ આચાર્ય મહારાજે કેમ મૂક્યા. ૩૨૦ (ગાથા) માં પણ છે અને પરમાર્થ પ્રતિક્રમણની (૭૭ થી ૮૧) ગાથા નિયમસારની એમાં પણ કર્તા, કારયિતા, અનુમોદક અને કારણ નથી. એમ ચાર શબ્દો છે તો કર્તા નથી ને કારણ નથી એમ કેમ ? કર્તા નથી એ ઉપાદાનપણે કર્તા નથી અને રાગ આત્માને આશ્રયે થતો નથી માટે આત્મા કારણ નથી. આહાહા !

તે વાત કહે છે પ્રભુ ! એક વાર હળવેકથી કહે કહેવું હોય તો, અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવે વિશેષ અપેક્ષાએ રાગનો કર્તા એક સમય પૂરતો થાય છે. એક સમય પૂરતોય કદાચિત્ કર્તા થાય છે. કથંચિત કર્તા ન કે, કથંચિત્માં લંબાઈ જશે. કદાચિત્માં કોઈ વખતે કર્તા થાય અજ્ઞાન હોય ત્યાં સુધી. તે સ્પષ્ટતાથી સમજાવવામાં આવે છે. સ્પષ્ટ કરીને આચાર્ય મહારાજ આ વાતને સમજાવે છે.

આટલી વાત તો મૂળ બે લીટી કુંદકુંદઆચાર્ય ભગવાનની અને એનો અર્થ ટીકા સંક્ષેપમાં કહ્યું પણ એટલામાં ન સમજાય. કેમકે બધા સંક્ષેપ રુચિવાળા જીવો નથી હોતા. વિસ્તાર રુચિવાળા જીવો ઝાઝા. થોડું કહીને ઝાઝું સમજી જાય એવા જીવો ઓછા અને ઘણું કહે પછી થોડું સમજે માત્ર એ પણ 'સમજાણું કાંઈ ?' એમ ગુરુદેવ કહેતા'તા. સમજાણું કાંઈ ? એટલે અમે જે કહીએ છીએ એમાં કાંઈક થોડું ખ્યાલમાં આવ્યું ? થોડું સમજાણું ? પછી પોતે ને પોતે કહે, જો પૂરું સમજાય જાય તો કામ થઈ જાય તારું. આહાહા ! એના

જ્ઞાનીના શબ્દોમાં સાધારણ વાતમાં પણ મર્મ રહેલો હોય છે એમ નેમ વાણી નીકળતી નથી. આત્માના હિત માટે વાણી નીકળી.

હવે એ વાત સ્પષ્ટતાથી સમજાવે છે. જેમ, જેવી રીતે દૃષ્ટાંત. શીત-ઉષ્ણ, ટાઢી-ઉની અવસ્થા છે એ નોકર્મની અવસ્થા છે, એ દ્રવ્યકર્મની અવસ્થા નથી, એ ધ્યાન રાખવાનું. એક નોકર્મ છે અને બીજું દ્રવ્યકર્મ છે. નોકર્મમાં સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ હોય છે. દ્રવ્યકર્મમાં સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ તો હોય છે પણ વિશેષમાં એને રાગ-દ્વેષ-મોહ પણ એમાં હોય છે એ એમાં કહેવું છે.

થાય છે તો રાગ એક જગ્યાએ, બે જગ્યાએ થતો નથી. આહા ! અપૂર્વ વાત છે. જરા સૂક્ષ્મ છે પણ સમજાય એવી છે. કહેશે કે, શીત ઉષ્ણનો અનુભવ, અનુભવ એટલે જ્ઞાન, વેદન નહીં. અનુભવ એટલે આ ટાઢું છે ને ઉનું છે એવું જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થાય છે. ટાઢી ઉની અવસ્થા જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થાય છે. ધ્યાન રાખજો. જગતના કોઈ પદાર્થમાં નિમિત્તપણું નથી. જગત બધું જ્ઞેયરૂપે છે.

વીસેક વર્ષ પહેલા વાત કરી'તી અઢાર વીસ વર્ષ પહેલા, કે આ જગતમાં કોઈ નિમિત્ત નથી, બધા જ્ઞેયો છે. અહીંયા જ્ઞાન થાય છે. ત્યારે એ વખતે તો હું વાંચતો'તો ને ચંદુભાઈ નહોતા વાંચતા. પછી તો હું મુંબઈ ગયો તો, પછી ચંદુભાઈ વાંચતા'તા ઘણાં વર્ષ પહેલા એમાં રવિવારે ફરવા જાય-એક ચંદુભાઈની મોટર હોય, રતિભાઈની મોટર હોય, નવરંગભાઈની હોય. નવરંગભાઈએ નાસ્તો કરતા કરતા પ્રશ્ન કર્યો, ત્યાંય ચર્ચા તત્ત્વની હોં, બીજું કાંઈ નહીં. કોઈ વિકથા નહીં ફરવા જવામાં. નવરંગભાઈ બેઠા છે ને, એણે કીધું. એણે કહ્યું. નવરંગભાઈએ પૂછ્યું કે ભાઈ તમે આજ પ્રવચનમાં શું કહ્યું આ ? આ જગતમાં કોઈ નિમિત્ત જ નથી. બધાય જ્ઞાનમાં જ્ઞેય છે. એ શું ? આહાહા ! મેં કહ્યું આઠ કર્મ જ્ઞેય છે, નિમિત્ત નથી. ગાંડા એને જ્ઞેયને નિમિત્ત બનાવે છે, મૂર્ખા એને નિમિત્ત બનાવે છે. ડાહ્યા, એ તો જ્ઞાનના જ્ઞેયપણે જાણે છે. નિમિત્ત બનાવે એને નૈમિત્તિક અવસ્થા પ્રગટ થાય. જે જ્ઞેય જાણે એને જ્ઞાન પ્રગટ થાય. એ વાતનો ખુલાસો કર્યો'તો, કોઈને યાદ હોય તો આ વાત કરી'તી. કેમ કે મૂળ પાયાની વાત હોય એ ભૂલાય નહીં.

આપણે ૨૫૨ માં કળશમાં એ વાત નીકળી હતી એ ન ભૂલાય. સોનગઢમાં પ્રશ્ન કર્યો તો ઈશ્વરભાઈએ, એ પણ માર્મિક વાત દૃષ્ટિના વિષયના ચાર ભેદ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ને ભાવ.

શીત-ઉષ્ણનો અનુભવ એટલે જ્ઞાન. અનુભવ એટલે વેદન નહીં. ટાઢી-ઉની અવસ્થાનું વેદન આત્માને થતું નથી. ઠંડી અવસ્થા અને ઉષ્ણ અવસ્થા નોકર્મના પરિણામ છે, એનો

અનુભવ કરાવવામાં સમર્થ એટલે જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થવામાં સમર્થ, આ શું કહ્યું ? સમર્થ, જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થવામાં એ સમર્થ છે, એટલું નિમિત્તપણું એનામાં છે. સમર્થ એ તો શીત ઉષ્ણ પરિણામની અવસ્થા. કોની અવસ્થા છે એ ટાઢી-ઉની ? પુદ્‌ગલની અવસ્થા છે. એ પુદ્‌ગલથી અભિન્નપણાને લીધે, અભિન્ન થાય છે એમ નથી લખ્યું, એ અભિન્ન હોય જ છે-પુદ્‌ગલના પરિણામ પુદ્‌ગલથી અભિન્ન હોય છે. આત્માના જ્ઞાન પરિણામ આત્માથી અભિન્ન અને ટાઢી-ઉની અવસ્થા પુદ્‌ગલથી અભિન્નને લીધે આત્માથી સદાય, જાણનાર દેખનાર એવા ભગવાન આત્માથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે.

યુગલજી :- આજ તો આપ હી ફરમાવો.

પૂ. ભાઈ :- મૈં તો ઈધરકા કાયમ રહેનેવાલા હૂં, આપ તો થોડા દિન હૈ, ઈસલિયે આપકા તો ખાસ રખના હૈ.

યુગલજી :- યે શિષ્ટાચાર કી બાત હૈ.

પૂ.ભાઈ :- નહીં શિષ્ટાચાર નહીં. આપકો સુનને કી સબકી ભાવના હૈ, ઐસા શિષ્ટાચાર નહીં. આહાહા !

આત્માથી સદાય ટાઢી-ઉની અવસ્થા જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થાય, તો પણ એ જ્ઞેય જ્ઞાનમાં આવી શકે નહીં. ટાઢી-ઉની અવસ્થા જ્ઞાનમાં નિમિત્તપણે જ્ઞેય થવામાં સમર્થ છે. તો પણ એ પુદ્‌ગલની અવસ્થા એનાથી અભિન્ન છે અને આત્માથી સદાય એટલે ત્રણે કાળ અત્યંત એટલે સર્વથા (ભિન્ન છે). આ જૈન દર્શનમાં અત્યંત ક્યાંથી આવ્યું ? આહાહા ! ભાઈ ! એ અત્યંત આવશે નહીં ત્યાં સુધી એ કથંચિત્‌નું જ્ઞાન તને સાચું નહીં થાય. આહાહા !

એ અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રકારનો અનુભવ એટલે જ્ઞાન, અનુભવ એટલે વેદન નહીં, જ્ઞાન. ઠંડી ઉની અવસ્થા છે આ ઠંડી અવસ્થા છે, આ ગરમ અવસ્થા છે એવું જ્ઞાન થાય છે. એ પ્રકારનો અનુભવ તે તે પ્રકારનો, પ્રકાર લખ્યું ને જે. ટાઢી હોય તો ટાઢી અવસ્થા છે એવું જ્ઞાન થાય. ઉની હોય તો ઉની એવું જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાન તો જ્ઞાનથી થાય છે. ઠંડી અવસ્થા ને ઉની અવસ્થાથી જ્ઞાન થતું નથી. કેમકે ટાઢી-ઉની અવસ્થા જ્ઞાનમાં પ્રવેશી શકતી નથી. જ્ઞાન જ્ઞાનથી થાય છે. જ્ઞેય જ્ઞેયથી છે. જ્ઞેયનું જ્ઞાન પણ જ્ઞાનથી થાય છે ને આત્માનું જ્ઞાન પણ જ્ઞાનથી થાય છે.

અહીં કહે છે કે અભિન્નપણાને લીધે, પુદ્‌ગલથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે. આહાહા ! એવી રીતે અનુભવ એટલે જ્ઞાન આત્માથી અભિન્નપણાને લીધે, જ્ઞાન આત્માથી અભિન્ન અને ટાઢી ઉની અવસ્થા પુદ્‌ગલથી અભિન્ન. આ ભિન્ન ને આ અભિન્ન ને આ બધું શું છે ? આ સમજવા જેવું છે. ગુજરાતીમાં લખેલું છે આ કાંઈ સંસ્કૃત નથી. સંસ્કૃતનો અનુવાદ

વાંચી શકાય. પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પ્રયત્ન કોઈ બીજો કરાવી ઘે, એ વસ્તુના સ્વભાવમાં નથી. (શ્રોતા :- થોડોક ફેર તો પડે) ના જરાય ફેર પડે જ નહીં. સેક્રેટરી પદ છે ને એટલે.

આ એ પ્રકારનો અનુભવ ટાઢી-ઉની અવસ્થા જે પ્રકારે છે તે પ્રકારે અહીંયા જ્ઞાન થાય છે, એ ટાઢી-ઉની અવસ્થા છે માટે જ્ઞાન થાય છે એમ નથી. જ્ઞાન ટાઢી-ઉની અવસ્થાને અડે છે માટે ટાઢી-ઉની અવસ્થાનું જ્ઞાન થાય છે એમ નથી. જ્ઞાન જ્ઞેયને અડ્યા વિના, શું કહ્યું ? આ બરફ અહીંયા મૂક્યો તો એ બરફને કારણે બરફનું જ્ઞાન થયું એમ નથી. બરફ તો જ્ઞાનને અડતો જ નથી. શરીરને અડતો નથી તો જ્ઞાનને તો ક્યાંથી અડે ? આહાહા ! એ કહે છે કે ટાઢી-ઉની અવસ્થા સંબંધીનું જે જ્ઞાન થયું એ આત્માથી અભિન્ન છે. એ જ્ઞાન આત્માથી અભિન્ન છે અને ટાઢી-ઉની-અવસ્થા પુદ્‌ગલથી અભિન્ન છે. તેથી આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે, ટાઢી-ઉની અવસ્થા.

તે રીતે, લ્યો દૃષ્ટાંત પૂરો થયો. આહાહા ! સિદ્ધાંતમાં આવવા માટે દૃષ્ટાંત પણ બહુ લંબાવવું નહીં. અમારા પિતાજી કહેતા’તા કે દૃષ્ટાંત કેમ લંબાવે છે ? સિદ્ધાંતમાં જા ને. આહાહા ! તેવી રીતે તે જ પ્રકારનો અનુભવ કરાવવામાં સમર્થ. અનુભવ એટલે જ્ઞાન કરવામાં સમર્થ, કરાવવામાં સમર્થ નિમિત્તપણે હોં, કર્તા નથી. જ્ઞેય કર્તા થાય ને જ્ઞાન અહીંયા એનું જ્ઞેયનું કર્મ થાય એમ નથી. એ તો કર્તા આત્મા છે અને જ્ઞાન એનું કર્મ છે. એ જ્ઞાનમાં જ્ઞેય નિમિત્ત છે. એ જ્ઞાનમાં જ્ઞેય ભિન્ન નિમિત્ત છે. તે પ્રકારનો અનુભવ કરાવવામાં સમર્થ. જ્ઞાન થવામાં નિમિત્તપણે સમર્થ , જ્ઞાન થવામાં નિમિત્તપણે સમર્થ એવી, આહાહા ! આ નિર્મળ જ્ઞાતા, જ્ઞેયનો સંબંધ છે. એ આ જે સંબંધ નિર્મળ જ્ઞાતા જ્ઞેયના સંબંધથી સમજાવે છે. જ્ઞાતા, જ્ઞેય ન માનતા એ ભૂલ ક્યાં કરે છે ? એ કહેશે.

સમર્થ એવી રાગદ્વેષસુખદુ:ખાદિરૂપ પુદ્‌ગલ પરિણામની અવસ્થા, હાય ! હાય ! રાગદ્વેષ ને સુખદુ:ખ એ તો જીવની અવસ્થા (અમે માનીએ છીએ.) જીવમાં થાય કે પુદ્‌ગલમાં થાય ? કે સાંભળ ! એક જ જગ્યાએ થાય છે. બીજી જગ્યાએ અજ્ઞાનીને ભાસે છે. જ્ઞાનીને એક જગ્યાએ ભાસે છે, અજ્ઞાનીને એક જગ્યાએ ભાસે છે. અજ્ઞાનીને એક જગ્યાએ ભાસે છે ને જ્ઞાનીને પણ એક જ જગ્યાએ ભાસે છે. એ શું ? આહાહા ! અજ્ઞાનીને એમ ભાસે છે કે રાગ-અહીંયા (આત્મામાં) થાય છે એક જ જગ્યાએ. જ્ઞાનીને એમ ભાસે છે કે રાગ પુદ્‌ગલમાં થાય છે એમ ભાસે છે. અહીંયા જ્ઞાન થાય છે ને (પુદ્‌ગલમાં) રાગ થાય છે. આહાહા ! જોવા જોવામાં બહુ મોટો ફેર છે, દૃષ્ટિના ફેરે ફેર છે.

એ ગોમ્મટસારની છઠ્ઠી ગાથા છે. એમાં એક બહુ સારી વાત એમણે લખી છે. ગોમ્મટસારમાં હોં. એ ભાવકર્મ છે ને, એ દ્રવ્યકર્મનો જ ભાગ છે. અને અહીંયા એનું લક્ષ

Pujya Lalchandbhai's Pravachan, Samaysaar Gatha 92, 7-9-1987, Rajkot, Pravachan Number 16 of 719 □
https://www.youtube.com/channel/UC3lZU0cmXbCN03cuWPZ6C6Q

કરીને જ્યારે અહીંયા જીવ ભાવકર્મરૂપે પરિણમે છે, ત્યારે કાર્યમાં કારણનો આરોપ આપીને ભાવકર્મ આત્મામાં ન હોવા છતાં, ભાવકર્મ તો પુદ્‌ગલમાં થતા હોવા છતાં પણ કાર્યમાં કારણનો આરોપ આપીને ભાવકર્મ જીવમાં થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા ! આરોપિત કથન છે. અણઆરોપિતરૂપે તો પુદ્‌ગલના પરિણામ છે. આરોપિતરૂપે તે જીવના પરિણામ છે. અજ્ઞાની એક જગ્યાએ ભાવકર્મ જુએ છે. જ્ઞાની પણ ભાવકર્મ એક જગ્યાએ જુએ છે. બે જગ્યાએ જુએ છે ? એ બીજાના ભાવ-રાગી પુદ્‌ગલ છે હું રાગી નથી. આહાહા ! આમાં સ્વચ્છંદ નહીં થાય. જીવ સ્વતંત્ર થઈ જાશે. આ સમજવા જેવો પાઠ છે.

કહે છે કે, એ સુખદુઃખાદિ, રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિ પુદ્‌ગલ પરિણામની અવસ્થા વ્યવહાર રત્નત્રયના પરિણામ એ દ્રવ્યકર્મની અવસ્થા છે. જીવમાં તો જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાન ઉપયોગ-સામાન્ય ઉપયોગ, હમણાં શુદ્ધ ઉપયોગ ન લેવો. હમણાં આવશે બધું. જો પુદ્‌ગલની અવસ્થા પુદ્‌ગલથી અભિન્નપણાને લીધે, દ્રવ્યકર્મથી અભિન્ન છે. રાગદ્વેષસુખદુઃખના પરિણામ એ નિમિત્તમાં છે, એ જ્ઞેયમાં છે. નિમિત્તમાં નહીં પણ જ્ઞેયમાં છે, એ જ્ઞેયના પરિણામ છે. આત્માથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે. શું ભિન્ન છે ? દ્રવ્યકર્મના પરિણામ આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે-જુદા છે. દ્રવ્યકર્મના પરિણામ ઉડીને જ્ઞાનમાં આવતા નથી. આહાહા !

ફૂલની રતાશ ત્યાંથી (ફૂલમાંથી) ઉડીને સ્ફટિકમાં આવતી નથી. સ્ફટિકને જોનારા બે છે. એક કહે છે કે કાચ રાતો છે ને બીજો કહે છે કે કાચ સફેદ છે. એમાં ત્રીજો આવ્યો, કે શું છે ? કહે અમારી આ બહુ મોટી તકરાર ચાલે છે. મને દેખાય છે કે રાતું છે આ, અને આ કહે છે કે સફેદ, સફેદ ને સફેદ, સો ટકા કહે છે પાછું પચાસ ટકા પણ ઢીલો પડતો નથી. આહા ! હવે અમે બંને તકરારમાં પડ્યા છીએ, તમે ડાહ્યા માણસ છો. અમારો કાંઈક ફેંસલો કરી દ્યો. ઓલો કહે છે અપરિક્ષક, કે એમ નહીં, ફેસલો નહીં. બોલાવો બધા માણસોને ગામનાને, બધા ગામના માણસ ભેગા થઈ ગયા ગાંડા, રાતું, રાતું ને રાતું. બધા કહેવા મંડ્યા. પીઠડીયાભાઈ ! ઓલો એક જણ કહે છે કે હું એકલો બસ છું.

એકલો સોનગઢનો સંત કહે છે કે સ્ફટિકમણિ સફેદ, સફેદ અને સફેદ. આખી દુનિયા લાલ, લાલ ને લાલપણે કહે છે, એક પુરુષ નીકળ્યો. ફૂલને હટાવીશમાં. ફૂલને હટાવીશમાં, ફૂલને રાખીને હું કહું છું કે એ સફેદ છે. ફૂલને હટાવીશમાં હોં, કહે ફૂલને હટાવ તો તો એ તને ખ્યાલ આવે પણ ફૂલના સદ્‌ભાવમાં જોવા જેવું છે. કર્મના ઉદય વખતે જો, જ્ઞાનમાં એ જ્ઞેયપણે ભાસે છે. રાગ અહીં આવતો નથી. રાતી ફૂલની ઝાંય ભલે કરે પ્રતિભાસ પણ ફૂલનો લાલ ભાગ ત્યાંથી છૂટી અને સ્ફટિકમણિમાં આવે છે એમ છે નહીં. પણ બંધ અધિકારમાં લખ્યું છે. એ વ્યવહારનયનું કથન છે. એ બધો (વ્યવહાર) અભૂતાર્થ ને

Version 1: http://www.AtmaDharma.com or http://AtmaDharma.org, Please report errors to rajesh@AtmaDharma.com

અસત્યાર્થ જાણીને બંધ જાણીને છોડવા યોગ્ય છે. રાત્રે આપણે આવ્યું'તું આસ્ત્રવનું સ્વરૂપ જાણીને પણ છોડવા યોગ્ય છે. એમ ભાવબંધનું સ્વરૂપ જાણીને પણ છોડવા યોગ્ય છે. એ વ્યવહારનું કથન, ભાઈ ! ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. ભાઈ ! ગ્રહણ કરી, કરીને મરી ગયો. આહાહા ! એક સમય પણ નિશ્ચયનું વચન એણે આત્મસાત્ નથી કર્યું. આહાહા !

રાગદ્વેષસુખદુઃખ એ બધા પુદ્‌ગલ પરિણામની અવસ્થા છે. જીવની નહીં, ચેતનની નહીં. જડની અવસ્થા છે, એનામાં અનુભાગ છે. એ પુદ્‌ગલથી અભિન્નપણાને લીધે અભિન્ન થવાને લીધે નહીં. અભિન્નપણાને લીધે, કાયમ માટે આત્માથી સદાય અત્યંત ભિન્ન છે. પુદ્‌ગલના પરિણામ, કર્મના પરિણામ આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે અને તેના નિમિત્તે થતો તે પ્રકારનો અનુભવ, આ સુખદુઃખનું જ્ઞાન થાય છે. સુખદુઃખ આત્મામાં નથી થતું. હેં ? ઈ શું ? સુખદુઃખ થાય છે ને સામે એનું અહીંયા જ્ઞાન થાય છે. અહીંયા સુખદુઃખ નથી થતું.

આ વસ્તુની સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવ્યા પછી, ક્યાં જીવ ભૂલે છે એની ભૂલ પણ બતાવશે. આ તો વસ્તુની સ્થિતિ હજી કહે છે. તે પ્રકારનો અનુભવ આત્માથી અભિન્નપણાને લીધે, રાગ જણાય તો રાગ ત્યાં થાય છે એમ અહીં જણાય છે. ત્યાં દ્વેષ થાય, તો તે જણાય, તો ત્યાં દ્વેષ થાય છે એવું જ્ઞાન થાય છે. ત્યાં સુખદુઃખનો અનુભાગ આવ્યો'તો એમ જણાય છે કે સુખ-દુઃખ ત્યાં થાય છે, એનું અહીંયા જ્ઞાન થાય છે. એ જ્ઞાન આત્માથી અભિન્ન છે. સુખદુઃખ સંબંધીનું જે જ્ઞાન તે આત્માથી અભિન્ન ને સુખદુઃખ પુદ્‌ગલકર્મથી અભિન્ન છે એટલે આત્માથી અત્યંત ભિન્ન છે જ્ઞેય.

જ્ઞેય જ્ઞાનમાં આવતું નથી. અત્યંત ભિન્ન છે, ત્યારે હવે એ વાત કરે છે. એને જોતાં નથી આવડતું અને કેમ અજ્ઞાન ઊભું કરે છે. સ્થિતિ તો આમ છે. સ્થિતિ તો આમ છે. છે તો જ્ઞેય ત્યાંને અહીં થાય છે તો જ્ઞાન, એ જ્ઞેય ઉપર લક્ષ જાય છે એટલે બને છે નિમિત્ત. અને અહીં જ્ઞાનનું અજ્ઞાન થઈ જાય છે. જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ કરે છે. જ્ઞાનને જ્ઞાનરૂપે રહેવા દેતો નથી. એ વાત કરે છે.

જ્યારે અજ્ઞાનને લીધે આત્મા એ રાગદ્વેષસુખદુઃખાદિનો અને તેના અનુભવનો પરસ્પર વિશેષ ન જાણતો હોય, આહાહા ! ત્યાં થતાં રાગદ્વેષસુખદુઃખ અને એ સંબંધે અહીંયા જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાનની સ્વચ્છતા છે. જ્ઞાનની સ્વચ્છતા, શુદ્ધતા ન લેવી. સામાન્ય ઉપયોગની વાત કરે છે. એક સામાન્ય ઉપયોગ લક્ષણ છે. એક વિશેષ શુદ્ધઉપયોગ જીવનું લક્ષણ છે. અને ત્રીજું સહજ જ્ઞાન, સહજ દર્શન ગુણ એ જીવનું લક્ષણ છે. સહજ જ્ઞાન, સહજ દર્શન એ દૃષ્ટિના વિષયભૂત પારિણામિકભાવ સ્વભાવ છે એ એનું લક્ષણ છે. નિત્યનું લક્ષણ

નિત્ય. પારિણામિકનું લક્ષણ પારિણામિક અને બીજું એક શુદ્ધ ઉપયોગ જીવનું લક્ષણ છે કે જે શુદ્ધ ઉપયોગમાં ભગવાન આત્મા અનુભવમાં આવ્યો તો એ લક્ષણે લક્ષને પ્રસિદ્ધ કર્યું તો શુદ્ધઉપયોગને પણ જીવનું લક્ષણ કહેવામાં આવે છે.

હવે શુદ્ધ ઉપયોગ પ્રગટ ન થયો હોય ત્યારે પણ એની પહેલા પણ જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ પ્રગટ છે. આહાહા ! એ લક્ષણ પ્રગટ ન હોય તો કોઈને આત્માનો અનુભવ ન થાય. માટે કહે છે અને તેના અનુભવનો તેના અનુભવનો પરસ્પર વિશેષ જાણતો ન હોય ત્યારે. એકપણાના અધ્યાસને લીધે, જાણે રાગ અને જ્ઞાન બેય એક છે એમ એને ભ્રાંતિથી ભાસે છે. રાગ પુદ્‌ગલના પરિણામ છે અને જ્ઞાન જીવના પરિણામ છે. એ જ્ઞાન અને જ્ઞેયનો તફાવત ભાસતો નથી એટલે જ્ઞેયને પોતાપણે માને છે, એ જ્ઞેયને નિમિત્ત બનાવે છે. અહીં રાગ નૈમિત્તિક ભાવે ઉત્પન્ન થાય છે. નિમિત્ત અને નૈમિત્તિક સંબંધ નવો ઉત્પન્ન થાય છે, સ્વભાવગત નથી, વિભાવગત છે. એ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ સ્વભાવગત નથી, વિભાવગત છે. વિભાવ છે ત્યાં સુધી નિમિત્ત-નૈમિત્તિક. સ્વભાવ થાય તો જ્ઞાતા જ્ઞેયનો વ્યવહાર પ્રગટ થાય છે. વખત થઈ ગયો.